

Наталія Григорівна МАСЛОВА,
кандидат юридичних наук, здобувач
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

ПРОБЛЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ У СТРУКТУРІ ДИСКУРСУ ПОСТМОДЕРНА

Розглянуто особливості застосування методологічних підходів до дослідження актуальних проблем кримінологічної детермінації і постмодерністських концептів. Зроблено висновок про принципову можливість і наукову допустимість таких підходів, їх значний евристичний потенціал у сучасних умовах.

Ключові слова: *постмодернізм, дискурс, метод, логіка, інтерпретація, детермінація.*

Постановка проблеми. Питання про можливість застосування теорій і концептів постмодернізму в кримінологічній науці розкривається, зокрема, через осмислення методологічних перспектив використання таких аналітичних практик під час вирішення специфічних дослідницьких завдань.

Постмодернізм подає себе як інтелектуальний маніфест, що закликає до переоцінювання існуючого (модерністського) знання, до звільнення від узвичаєних навичок мислення й аналізу. Більш того, постмодернізму приписують революційний потенціал розвінчання існуючих систем знання. Постмодерністські інтенції в науці стосуються, за різними версіями, переоцінки категоріального апарату, способів узагальнення та концептуалізації. Мовою самих постмодерністів ці інтенції можна сформулювати як «деконструкція дискурсу». Серед передбачених результатів впливу постмодернізму на соціум є два протилежних – постмодернізм або створить альтернативний варіант розуміння суспільства, або буде відкинутий наукою, зважаючи на свою критичну позицію. Найбільш радикальні постмодерністські положення заперечують саму можливість соціальних відносин і наукового супроводу феномена соціальності – ми добре пам'ятаємо їх декларації про «кінець соціологічної теорії». Мішенню постмодерністської атаки вважається позитивізм як

програмне втілення модерну-модернізму й пов'язана з позитивізмом як зі своїм джерелом теорія та методологія гуманітарної науки. Водночас представники постмодернізму в науці проявляють цікавість до «співпраці» з традиційною наукою за умови її переосмислення в контексті постмодерністських поглядів. Імпульс постмодерністської критики спрямовано на розхитування класичних норм наукової етики та методів, що мають на увазі націленість на пошук істини й виявлення об'єктивного, а також саморозуміння науки як інституту незалежної експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постмодерністи (Фуко, Ліотар, Барт, Джеймсон, Бодрійяр та ін.) вважають продуктивним включення низки постмодерністських ідей у спільну спадщину наукової думки. М. Мюллер виділяє типи аналітичного дискурсу залежно від ставлення до постмодернізму: «виключені» дискурси витісняють постмодернізм як недоречний в науці, «включені» дискурси, навпаки, «приймають виклик постмодернізму», прагнуть розкрити закладений у ньому потенціал [1, р.306–320]. Прихильність до постмодернізму проявляється у готовності побачити в ньому експресію, креативність, експериментальний характер і здатність збагатити науку. Цей аналіз виконано з позиції «включеного» дискурсу й уявлення про те, що низка постмодерністських ідей може бути продуктивною у кримінології. Доведення цього припущення і становить **мету** написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Постмодернізм як напрямок у науковій теорії пропонує низку ідей, що описують стан справ у суспільстві постсучасності, і ці ідеї є продуктивними у сфері методології, а саме для розрізнення й розуміння своєрідності теоретико-методологічних підходів. Ключове припущення полягає в тому, що методологічна варіативність корпусу наукових теорій може бути осмислена й типологізована з використанням постмодерністських уявлень про знання. Фокусом аналітичного розгляду виступає методологічний підхід, що передбачає орієнтацією на постмодерністське бачення знання провести розрізнення методологічних підходів до детермінації кримінального радикалізму.

Орієнтиром під час побудови вказаних підходів служить загальновизнане, таке, що ґрунтується на класичній епістемології розуміння методології як системи правил наукового дослідження, сукупності дослідницьких процедур, техніки й методів, включно з прийомами збору й обробки даних. Методологія відповідно до класичного розуміння має на увазі аналіз логіки, яка визначає практику дослідження з урахуванням звернення до певної моделі теоретичного пояснення [2, с. 194–204]. Вводячи розрізнення методологічних підходів з апеляцією до постмодерністському розуміння знання, ми прагнемо враховувати фундаментальні положення, що стосуються зв'язку всіх елементів методології, – теорії, методів і технік дослідження, формулювання проблеми й теми дослідження, способів узагальнення матеріалу тощо. Звісно ж, постмодерністський арсенал ідей здатен запропонувати новий погляд на питання методології з акцентом на її варіативності.

Постмодернізм як подія сигналізує про множинність знання, будучи сам його породженням. «Ми в стані, коли терор надлишку інформації оточує нас», – такі спостереження є типовими у постмодерністських теоретичних рефлексіях. у кримінологію розуміння множинності знань приходить із подачі соціології знання, і постмодернізм, зі свого боку, посилює увагу до соціокультурної обумовленості знань, роблячи постулати соціології знання парадигмальною вимогою. Постмодерністські теорії в своєму прагненні підкреслити множинність знання йдуть далі своїх ідейних попередників: світ розуміється як осередок рівноправних текстів без можливості домінування будь-якої форми знань. Відомим є вислів Ліотара про те, що наука являє собою лише один з безлічі наративів, що не має підстав претендувати на більшу істинність або об'єктивність [3, с. 65]. Серед інших текстів, що існують у полікультурному світі, наука (особливо гуманітарна) є подібною до літератури – зокрема, за характером претензії на продукування сенсів. Наука, як і література, виробляє риторично вивірені тексти, одним із прийомів у яких є «ефект істини», пов'язаний із текстуальними характеристиками.

Обов'язковим акцентом у розумінні знання в перспективі постмодерністських теорій, основою яких вважається постструктуралізм, можна вважати підозрілість, націленість на викриття інспірованого в знання владного компонента. Будь-яке знання є ангажованим владою, адже представляє інтереси існуючих соціальних інститутів і груп, і, що не менш важливо, належить тому чи іншому дискурсу як нав'язливого порядку мови. Схожі ідеї зустрічаються, зокрема, у Р. Барта: «природа людського знання безпосередньо визначається соціальними інститутами, які нав'язують нам свої способи членування і класифікації, так само, як мова, завдяки своїм “обов'язковим категоріям” (а не тільки заборонам), змушує нас мислити так, а не інакше» [4]. Підозрілість стосовно знання зумовлює необхідність його критичного аналізу на предмет прихованих у ньому тоталітарних тенденцій. у поєднанні з акцентуванням множинності форм знань постмодерністське ставлення до них можна охарактеризувати як підтримку плюралізму за актуальності перманентної загрози з боку дискурсів, що змагаються за владу. Розвинута нами далі розлога характеристика методологічних підходів до аналізу детермінації кримінального радикалізму ґрунтується на уважному прочитанні двох взаємопов'язаних аспектів постмодерністського розуміння знання: плюралізмі знань і дискурсивному (текстуальному) характері знання. Ці ідеї, як буде показано далі, задають також критерії для розрізнення методологічних підходів у цій частині кримінології.

Як кореневу в постмодерністському розумінні знання можна позначити ідею плюралізму. Плюралізм зараховують до найбільш характерних прикмет постмодернізму, називають свого роду програмною установкою, що висувається постмодерністами до методології науки. Стосовно кримінологічної теорії, в якій на протязі історії її існування були присутні різні версії, плюралізм є діагнозом примирення: «вони

[постмодерністи] усвідомлюють, що хаос теорій – це нормальний і бажаний стан соціології та інших наук» [5, р. 330]. Постмодерністський плюралізм в одному з найбільш «творчих» своїх трактувань має на увазі всеприйняття, у тому числі опозиційних постмодернізму теорій. Такий плюралістичний ракурс у кримінології – здатність увібрати в себе всю суперечливу палітру ідей – надає можливість нового прочитання теорій як теорій у ситуації достатку знання. Апологети вважають, що в такому підході закладено основний потенціал постмодернізму (на відміну від модернізму та традиціоналізму), здатний, як видається, розширити уявлення про кримінологічну методологію.

Принциповим у світлі звернення до порушеної проблематики постає питання істинності, на що постмодерністський плюралізм має свою специфічну відповідь. Гетерогенність істин з подачі постмодерністів означає відмову науці у можливості досягнення Істини як визнання нескінченного різноманіття моделей і концепцій соціуму та способів його вивчення. Істина з позиції плюралізму полягає в інтерпретації виключно як процесі створення своєї версії істинності. Постмодерністи пропонують усвідомити, що композиції текстів і словники, які їх наповнили, задають нам різні варіанти бачення світу, і кожен із них має локальну істинність. Так, Р. Рорті стверджує, що «немає жодного способу вийти за межі різноманітних словників, які ми виробили» [6], однак це твердження не передбачає відчаю, скоріше, навпаки, – розкріпачення, вихід у бік множинності. Приєднуючись до викладеного «творчого» трактування, припустимо, що плюралізм у сфері кримінологічної детермінації сигналізує про здатність розрізняти безліч методологічних підходів у разі допущення рівної актуальності різних теорій без будь-якої пріоритетності.

Фахівці з методології науки пропонують різні класифікації моделей кримінологічного теоретичного пояснення. Постмодернова перспектива дозволяє інтенсифікувати розрізнення множинності підходів з акцентуванням на тому, що кримінологія, в принципі, є живим різноманіттям стилів теоретизування. Оскільки існує безліч методологічних підходів, постає питання про застосування того чи іншого з них у дослідницькій практиці. Плюралізм відсилає до вибору підходу з урахуванням контексту та корисності у кожному конкретному випадку [7, с. 71–90]. Подібно до декількох діалектів однієї мови з різними функціями, методологічні підходи знаходять своє застосування у відповідних обставинах, причому дослідник усвідомлює те, що вибір підходу зумовлює горизонт отриманих результатів. Важливим є не лише те, що постмодерністський ракурс має на увазі рішучу відкритість комбінаціям різних методологічних підходів у практиці дослідження як гібридних конфігуративних форм, так і композицій, що плавають.

Отже, які методологічні підходи до пояснення кримінологічної детермінації відкриваються нам у світлі ідеї плюралізму знань? Для початку вдамося до порівняно великої групи підходів залежно від ставлення до постмодернізму, потім усередині неї уточнимо варіації. Ключовий

класифікаційний поділ методологічних підходів зачіпає сегмент ідентифікації постмодернізму в полі науки – розрізняються підходи, пов'язані з теорією постмодерну, й ті, що суперечать їй. в останню групу потрапляють модерні підходи, що пов'язано як зі змістом теорії, що лежать у підґрунті підходу, так і з періодом її створення. На цій підставі виділимо три групи підходів: постмодерні (ті підходи, вихідні теорії яких можуть бути ідентифіковані як постмодерністські), модерні (ті, що хронологічно передують постмодерним, створені до середини XX століття й мають у ролі теоретичної платформи теорії, що належать до класичної спадщини гуманітарного знання) та пізньомодерні (хронологічно є сусідами з постмодерністськими, створені у другій половині XX – на початку XXI століття, що спираються на теорії, які розвивають, однак, переважно модерністські концепти). Крім того, виділяється група підходів, спрямованих на подолання й синтез постмодерних поглядів у теорії, так звані after-postmodern підходи. Важливим є те, що хронологічний порядок появи підходу втрачає характер ієрархії за рахунок того, що постмодернізм стоїть на позиції позачасовості, коли знання різних епох є актуальними одночасно й можуть бути включені у дослідження.

Слідування ідеї плюралізму спрямовує міркування далі, не дозволяє обмежитися розрізненням груп підходів, але спонукає до розкриття самотності кожного з них. Одним із продуктивних аргументів у зв'язку з цим може стати парадигмальна приналежність, яка у світлі ідеї плюралізму знання набуває особливого звучання.

Парадигма – поняття, введене в науковий лексикон Т. Куном; воно вказує на варіативність моделей у науці та картин предмета її вивчення [8]. Це поняття допомагає обґрунтувати поєднання й близькість теорій у межах окремого методологічного підходу, а також відкритість сусіднім підходам. у постмодерністському прочитанні парадигма отримує акцент на неединичності, а також обов'язковий відтінок текстуального (докладніше про це далі). у концепції парадигм Т. Куна змальовано характер представленості парадигм – домінуюча парадигма згодом вичерпує себе, і її змінює нова, справляючи враження революції у науковому світі. Таким чином, співіснування парадигм виключається. Постмодерністський погляд полягає в твердженні про одночасність представлення парадигм, на що вказує, зокрема, поняття «паралогія» Ж.-Ф. Ліотара, який стверджує про перманентні зіткнення та змагання парадигм. Примітно, що в цьому плані кримінологічна громадськість поділяє такі позиції – поліпарадигмальність у кримінології на сьогодні визнається очевидною. Парадигма на підставі ідейної спорідненості конституює співтовариство, «когнітивне угруповання» вчених, проявляючи себе у підтримці локального консенсусу.

Натомість постмодерністський варіант розрізнення має у своєму розпорядженні більшу дрібність через акцент на неспівмірності різних словників і пов'язаних із ними гетерогенних мовних ігор. Кількість актуальних методологічних підходів визначається, виходячи з кількості

виділених ідейних і словникових консенсусів як зрозумілих на постмодерністський лад парадигм.

Розуміння знання і – ширше – реальності як тексту вважається знаковим для постмодерністської теорії, сформованої на базі постструктуралізму, і в нашому випадку дозволяє здійснити диференціацію методологічних підходів до аналізу кримінологічної детермінації як композицій текстів, які відрізняються за змістом і стилем. Звернемося до уточнення специфіки цієї ідеї. у різних варіаціях постмодерністської теорії (й особливо під час її опису) ця ідея абсолютизується. Йдеться про перенесення реальності на рівень тексту, редукування реальності до форми тексту тощо. Таке розуміння щільно поєднує поняття «текст», «мова» й «дискурс», де текст подається як матерія та місце існування того чи іншого дискурсу, що відтворюється за допомогою мови. Соціальна реальність у версії постмодернізму являє собою сплетіння текстів, що належать різноманітним дискурсам як баченням світу. До одного з відтінків дискурсивного прочитання реальності можна віднести інверсію суб'єкта, що полягає у позбавленні автора інтенціонального начала й переміщення вольового центру в дискурс. Така інверсія задає своєрідний ракурс розуміння методологічних підходів – останні постають як різновиди дискурсу, і автори теорій виявляються важливими лише як мітки для розпізнавання дискурсів. Науковий світ, на рівні з іншими, постає як арена полілогів, інтертекстуальних злиттів і змагань дискурсів. Зазначені відносини можуть бути приписані тим дискурсам, для яких характерно змагання й поєднання під час утілення у різних проектах. Ідея дискурсивності підсилює ідею плюралізму та роздрібненості парадигм.

Обов'язковим акцентом у разі звернення до дискурсивності постає ідея ідеології й ідеологічності, що розуміється як іманентна властивість дискурсу. Дискурсивність має на увазі ідеологічну заангажованість тексту, що відсилає до диференціації політичних і методологічних переваг підходів. «Начинкою» ідеології вважається влада, притаманна кожному дискурсу, проте «ми не помічаємо влади, що таїться в мові, тому що забуваємо, що мова – це засіб класифікації і що будь-яка класифікація є способом придушення» [7, с. 77]. Визнаючи неминучість влади як властивості дискурсу, постмодерністи наполягають на необхідності опору. у площині методології це може означати відмову від домінації будь-якого з підходів і усвідомлення своєрідної упередженості кожного з них. Основним засобом для інспірації ідеології в дискурсі стає мова, «фразові сімейства і жанри», наративні конструкції та словники. Р. Рорті підкреслює ідеологічність будь-якого словника, в тому числі словника наук – «які б терміни не використовувалися для опису людей, вони стають оціночними термінами» [9, с. 158–172]. у такому випадку в разі звернення до того чи іншого підходу дослідник приєднується до деякої імпліцитної ідеології, що зумовлює проблему вивчення, формулювання теми і побічно те, яким буде характер отриманих висновків.

Аналітики виробляють рефлексію ідеологій у кримінологічній теорії та методології, проте вона фокусується на утриманні концепції, і за її

межами залишається питання її дискурсивного викладу. Значна увага приділяється ідеологічним полюсам проблем, які знаходять протилежні вирішення у різних теоріях і підходах, наприклад дилеми між порядком і конфліктом, об'єктивізмом і суб'єктивізмом, поясненням і розумінням. Постмодерністський плюралізм разом із дискурсивністю дозволяють стверджувати про недіхотомічність, множинність описаних у теорії ідеологічних конструкцій, оскільки множинними є теоретичні словники, в яких вони містяться. Сама ідеологічна близькість, у свою чергу, може вважатися критерієм об'єднання теорій у методологічний підхід. Істотним методологічним привнесением від постмодерністської теорії є уявлення про продуктивність ідеологій як самотутності методологічного підходу. Ідейно навантажені словники різних підходів розуміються як локально-доречні й корисні. Погоджуючись із Р. Рорті, вкажемо, що кожен словник може бути придатним залежно від намірів дослідника й теми дослідження: «Якщо метою є передбачення, ми захочемо використовувати один словник. Якщо йдеться про оцінку – ми використовуємо іншого роду словник» [9, с. 172]. Завдання дослідника, таким чином, полягає у виборі належного підходу, тобто словника й ідеології, що стоїть за ним.

Окреме питання в контексті розгляду ідей плюралізму та дискурсивності знання полягає в осмисленні того, що може розумітися під логікою дослідження. у загальнонауковому розумінні методології логіка вважається обов'язковою складовою наукового мислення, організуючою його: особливістю теоретичного міркування є його логічна узгодженість: закони логіки відіграють роль базових принципів методології наукового дослідження, вимагаючи узгодженості та несуперечності окремих тверджень теорії [10, с. 8].

Направляючи наукове міркування, логіка задає каркас правил і нормативних обмежень, контур «правильної» науковості, на відміну від ненаукового знання: наукове пояснення принципово відрізняється від суджень здорового глузду тим, що має бути виведено із загальних закономірностей, установлених на основі об'єктивних правил логічного доведення. у нашому випадку в контексті аналізу проблем детермінації кримінального радикалізму логіка може об'єднати такі критерії розрізнення підходів, як парадигмальність та ідеологічність знання, адже співвідноситься з кожним із них. Так, логіка є щільно пов'язаною з парадигмою, останню ж характеризують як когнітивний стиль, так і спосіб побудови міркувань. Загальне розуміння логіки розкриває її як внутрішню, вбудовану в виклад думок закономірність, тож, спираючись на уявлення про неєдність парадигми, ми можемо говорити про те, що кожна парадигма має свою внутрішню логіку як когнітивний стиль. Актуальна для нас постмодерністська перспектива розгляду проблем детермінації кримінального радикалізму зумовлює множинність, руйнуючи уявлення про непорушність єдності логічних правил, отже, парадигми та пов'язані з ними методологічні підходи можна диференціювати, зокрема, за притаманною їм логікою.

Методологічні рефлексії у кримінології вказують на неоднозначність можливостей логіки в її структурі та на її варіативність. Справедливо говорити про те, що у кримінології завдяки специфіці її об'єкта мислення організовано метафорично, є близьким як до метафізики, так і до *common-sense knowledge*, у зв'язку з чим воно рясніє відступами від формальної логіки, і навіть суперечливі судження в межах однієї теорії не руйнують її, а розцінюються як своєрідний підхід до проблеми. у кожній теорії править бал своя «теоретична логіка», адже кожна з них виходить зі свого бачення предмета вивчення. у конкретній практиці кримінологічного аналізу дослідником рухає якась імпліцитна логіка (і навіть алогічність), яка згодом реконструюється як обґрунтування відповідності актуальному когнітивному стилю. у такому випадку має сенс констатувати безліч реально використовуваних логік.

Висновки. у сучасній кримінології знання піддаються типологізації та порівнянню. Інакше кажучи, ідея варіативності логік представлена в сучасному методологічному дискурсі, і постмодернізм, у свою чергу, радикалізує її. Логіка в постмодерністському прочитанні відсилає до ідеологічності знання – практикуються такі способи та стиль мислення, що потребують ідейної легітимації. Теорія мислиться як композиція з метафор, філософських положень і політичних уявлень, що говорить про сплетення логіки й ідеології.

Сполучення ідеології й логіки дозволяє врахувати обставину текстуальної форми та стилю, в якому втілено теорію. Логіка в цьому випадку може бути визначена близько до ідей Р. Рорті як вбудований у словник перебіг міркувань і висновків, як засіб вираження локальної істини. у межах методологічного підходу логіка забезпечує зв'язаність елементів, подібно до того як в дискурсі пов'язані його складові. Методологічні підходи в такому випадку являють собою «зчеплені моделі розрізень» [6], мають внутрішньоконцептуальну цілісність, що виражається в когерентності ідейного змісту і стилю (так, систему вивчають системно, суб'єкта – суб'єктно). Постмодерністський ракурс відкриває множинність логік як когерентності змісту та стилю методологічних підходів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Muller M. Discourses of postmodern epistemology: radical impetus lost? *Progress in Development Studies*. 2006. Vol. 6. Pp. 306–320.
2. Denzin N. Postmodern Social Theory. *Sociological Theory*. 1986. Vol. 4. P. 194–204.
3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / пер. с фр. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. 160 с.
4. Философия науки. Хрестоматия / отв. ред. Л. А. Микешина. М.: Прогресс-Традиция; Флинта, 2005. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/filosof_nauki_xrestomatiya=ann.htm#_Toc126073508 (дата звернення: 17.07.2019).

5. Brym R. J. The End of Sociology? A Note on Post-Modernism. *Canadian Journal of Sociology*. 1990. Vol. 15. No. 3. P. 326–334.

6. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / пер. с англ. М.: Русское феноменологическое общество, 1996. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/515246> (дата звернення: 17.07.2019).

7. Барт Р. Лекция. Коммуникативные стратегии культуры / Хрестоматия / сост. И. В. Силантьев. Новосибирск: Изд-во НГУ, 2003. Ч. 1. С. 71–90.

8. Кун С. Т. Философия науки. Хрестоматия / отв. ред. Л. А. Микешина. М.: Прогресс-Традиция; Флинта, 2005. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/filosof_nauki_xrestomatiya=ann.htm#_Toc126073508 (дата звернення: 19.07.2019).

9. Рорти Р. Метод, общественные науки и общественные надежды // Модели объяснения и логика социологического исследования. М.: ИСО РЦГО-TEMPUS/TACIS, 1996. С. 158–172.

10. Литвинов А. Н., Тагаев Н. Н., Лапта С. П. Логика в следственной и экспертной деятельности: проблемы применения и оценки. Учебное пособие. М.: Юркнига, 2005. 112 с.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2019.

Наталья Григорьевна МАСЛОВА,

кандидат юридических наук, соискатель

(Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина)

ПРОБЛЕМА ДЕТЕРМИНАЦИИ в СТРУКТУРЕ ДИСКУРСА ПОСТМОДЕРНА

В статье рассмотрены особенности применения методологических подходов и постмодернистских концептов к исследованию актуальных проблем криминологической детерминации. Сделаны выводы о принципиальной возможности и научной допустимости подобных подходов, их значительном эвристическом потенциале в современных условиях.

Ключевые слова: постмодернизм, дискурс, метод, логика, интерпретация, детерминация.

Nataliia H. MASLOVA,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

DETERMINATION PROBLEM IN THE STRUCTURE OF THE POSTMODERN DISCOURSE

The article deals with the peculiarities of the application of methodological approaches and postmodern concepts to the study of relevant problems of criminological determination. The author has made conclusions about the fundamental possibility and scientific validity of such approaches, their significant heuristic potential in modern conditions.

Key words: postmodernism, discourse, method, logic, interpretation, determination.